

الله أكبر
الرحمن الرحيم

دانشگاه اراک

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

نقدی بر اندیشه‌های تعلیمی بوستان و گلستان سعدی

پژوهشگر

قربان بازوند

استاد راهنما

دکتر محسن ذوالفقاری

استاد مشاور

دکتر سیده زهرا موسوی

تابستان ۱۳۹۳

بسم الله الرحمن الرحيم

نقدی بر اندیشه‌های تعلیمی بوستان و گلستان سعدی

توسط:

قربان بازوند

پایان نامه

ارائه شده به مدیریت تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیت های تحصیلی لازم
برای اخذ درجه کارشناسی ارشد
در رشته تکنولوژی آموزشی

از

دانشگاه اراک

اراک-ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه:.....

دکتر محسن ذوالفقاری (استاد راهنما و رئیس کمیته).....

دانشیار

دکتر سیده زهرا موسوی (استاد مشاور).....

استادیار

دکتر امین رحیمی (داور).....

استادیار

شهریور ۱۳۹۳

تقدیم به:

همسر و فرزندانم، علیرضا و احمدرضا که در طول مدت تحصیل مرا همراهی فرمودند.

سپاس‌گزارى

ضرورى است از همه كسانى كه در مراحل مختلف نگارش اين رساله يارى گر اينجانب بوده‌اند
قدردانى كنم. به‌خصوص از آقاى دكتر محسن ذوالفقارى كه با راهنمايى‌هاى ارزشمند خود اين اثر را
به اين مرحله رسانيده‌اند؛ همچنين از خانم دكتر سيده زهرا موسوى كه مشاور اين رساله بوده‌اند و
همچنين از همه استادان دانشگاه اراك كه طى اين دوره تحصيلى خوشه‌چين علم و فضل و اخلاق
آنها بوده‌ام. كل خير عندنا من عندهم.

چکیده

نقدی بر اندیشه‌های تعلیمی بوستان و گلستان سعدی

توسط قربان بازوند

سعدی را می‌توان بزرگ‌ترین معلم اخلاق دانست که تعالیم جامع و فراگیری بیان کرده که از سرچشمه‌های اسلامی و ایرانی جوشیده است. مخاطب او نوع انسان است و اندرزها و پندهای او مختص به همه انسان‌هاست. آثار وی سرشار از پاک‌ترین و انسان‌دوستانه‌ترین اندیشه‌های بشری است. احاطه شاعر بر فرهنگ ایرانی و جوامع دیگر و تسلط شاعر بر مفاهیم و تعالیم دین اسلام که در لابه‌لای گلستان و بوستان مشهود است اثر او را همراه با بایدها و نبایدهای اخلاقی و تبیین وجوه خیر و شر ساخته است. مسافرت سی‌وپنج ساله و آشنایی او با فرهنگ‌های اقوام مختلف باعث شد آثار او نه تنها مناسب فکر و احساس ایرانی، بلکه زبان حال هر قومی باشد. پندهای او فراتر از زمان و مکان خاص و محدود است از همین روی ضروری است توجه جدی به مضامین و تعالیم حکمی و اخلاقی این شاعر بزرگ شود و آثار او به‌خصوص گلستان و بوستان از منظر ادبیات تعلیمی مورد واکاوی قرار گیرد. در این تحقیق سعی شده به روش تحلیل محتوا جلوه‌های تعلیمی اشعار او مورد بررسی قرار گیرد. از میان آثار سعدی، گلستان و بوستان مملو از آداب و دستورهائی خاص است که در مسیر تزکیه و تهذیب اعمال و رفتار و افکار انسان بیان شده است. تحقیق حاضر در راستای نشان دادن محتوای این دو اثر در سه فصل تنظیم شده است:

فصل نخست کلیات تحقیق است و در آن علاوه بر مقدمه و سئوالات و فرضیه‌های تحقیق، در مورد ادبیات، انواع ادبی، ادبیات تعلیمی، حکمت، نقد اخلاقی و محتوایی به عنوان پنجره ورود به مباحث اصلی تحقیق حاضر مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم به تحلیل محتوایی بوستان پرداخته شده و مهمترین اندیشه‌های سعدی در هر باب استخراج و تحلیل شده است.

در فصل سوم با تاکید بر گلستان، آموزه‌های سعدی در این اثر به تفکیک هر باب نشان داده شده است. قابل ذکر است در پایان هر فصل نتیجه آن نیز آمده و علاوه بر آن برای آشنایی بیشتر با ساختمان ذهنی سعدی به صورت جدول نیز اندیشه‌های سعدی به صورت یکجا ترسیم و در پایان نیز نتیجه‌گیری تمامی فصول ارائه شده است.

کلید واژگان: گلستان، بوستان، سعدی، حکمت، ادبیات اخلاقی

فهرست

۱۸.....	فصل اول:
۱۸.....	کلیات
۱۹.....	مقدمه
۱۹.....	سوالات تحقیق
۲۰.....	فرضیه‌ها
۲۰.....	روش تحقیق
۲۰.....	ادبیات چیست؟
۲۴.....	ادبیات تعلیمی و حکمت
۲۷.....	ادبیات حکمی و اخلاقی
۲۸.....	سعدی و ادبیات حکمی و اخلاقی
۳۲.....	فصل دوم:
۳۲.....	بررسی محتوای تعلیم اخلاقی و حکمی در بوستان
۳۴.....	بررسی محتوایی تعلیم در بوستان
۳۵.....	باب یک: عدل و تدبیر و رای
۳۶.....	آموزه‌ها و تعلیم سعدی در باب عدل و تدبیر و رای
۳۶.....	۱۰. انتقاد پذیری

۲. برخورد مناسب با جهانگردان ۳۷
۳. پرهیز از خون ریختن ۳۹
۴. تدبیر ملک ۴۰
۵. توجه به رعیت و درویش ۴۳
۶. ساده زیستی پادشاه ۴۵
۷. عاقبت بدکاری ۴۵
۸. عفو و بخشش ۴۶
۹. یادآوری مرگ ۴۷
- محتوای کلی باب عدل و تدبیر و رای ۴۹
- باب دوم: احسان ۵۲
- آموزه ها و اندیشه های سعدی در باب دوم ۵۳
- علل احسان ۵۳
۱. احسان برتر از طاعت و نماز ۵۳
۲. احسان به نیازمند موجب احسان خداوند می شود ۵۴
۳. احسان دشمن را از خبث باز می دارد ۵۴
۴. بعد از مرگ انسان قادر به استفاده از مال خود نیست ۵۵
۵. ترس از محتاج شدن ۵۶

۶. شکرانه نعمت خداوند ۵۷
۷. نیکی کردن به دیگران موجب آسایش اخروی است ۵۷
- مصادیق احسان از نگاه سعدی ۵۸
۱. احسان به حیوانات ۵۸
۲. احسان باید فراتر از درخواست باشد ۵۹
۳. خرید از دکان بی‌روتن ۶۰
۴. دلنوازی و احسان به یتیم ۶۰
۵. میهمان نوازی ۶۱
۶. هر کسی شایسته احسان دیدن نیست ۶۲
- تحلیل کلی باب دوم ۶۳
- باب سوم: عشق و مستی و شور ۶۵
- آموزه‌ها و اندیشه‌های سعدی در باب عشق و مستی و شور ۶۶
۱. از راه پرخطر عشق نباید ترسید ۶۶
۲. به فکر عشق آسمانی باش نه عشق زمینی زیرا عشق آسمانی برتر است ۶۷
۳. ترک زیبارویان سخت و ترک زشت رویان آسان است ۶۷
۴. در راه عشق باید استوار بود ۶۸
۵. زیبایی باطن مهمتر از زیبایی ظاهر است ۶۹

- ۶.عشق، عقل را مغلوب می کند ۷۰
- تحلیل کلی این باب ۷۱
- باب چهارم: تواضع ۷۲
- آموزه‌ها و اندیشه‌های سعدی در باب تواضع ۷۳
- ۱.افتادگی موجب بلندی می گردد ۷۴
- ۲.انسان از خاک ناچیز است ۷۴
- ۳.پرهیز از خویشتن بینی ۷۵
- ۴.پرهیز از غرور در علم ۷۷
- ۵.تلخی تحمل کردن به شهد مبدل می شود ۷۷
- ۷.تواضع از گردن فرازان نیکوست ۷۸
- ۸.تواضع در برابر زورمندان شایسته نیست ۷۹
- ۹.تواضع موجب رونق کار ۸۰
- تحلیل کلی باب تواضع ۸۰
- باب پنجم: رضا ۸۲
- آموزه‌ها و تعالیم سعدی در باب تواضع ۸۳
- ۱.بخت فراتر از جهد ۸۴
- ۲.پذیرش تقدیر و چاره نساختن برای رفع آن ۸۴

۳. دولت به بخت حاصل می‌شود نه زور بازو ۸۵
۴. مرگ به دست تقدیر است نه کوشش انسان ۸۷
- تحلیل کلی باب رضا ۸۸
- باب ششم: قناعت ۸۹
- آموزه‌ها و تعالیم سعدی در باب قناعت ۹۰
۱. به اندازه نیاز خواستن ۹۰
۲. تلخی درخواست از مرگ بدتر است ۹۱
۳. راه رسیدن به گنج قناعت ۹۱
۴. قناعت به اموال ساده و ناچیز خود بهتر از زمین بوس دیگران شدن و به مال رسیدن ۹۴
۵. قناعت درویش را مانند پادشاه می‌کند ۹۴
۶. قناعت موجب توانگری است ۹۵
- تحلیل کلی باب قناعت ۹۶
- باب هفتم: در عالم تربیت ۹۸
- آموزه‌ها و تعالیم سعدی در باب عالم تربیت ۹۸
۱. پرهیز از غیبت ۹۸
۲. تنها عیب را نباید دید ۱۰۱
۳. خویشتن داری و پرهیز از دخالت بی‌جا در کارها ۱۰۲

۴. صفات زنان خوب و بد ۱۰۳
۵. نگاهداشت زبان و مزیت خاموشی و کم گویی ۱۰۸
- الف: سفارش به خاموشی ۱۰۸
- ب: نگاهداری راز ۱۱۰
- تحلیل کلی باب در علم تربیت ۱۱۱
- باب هشتم: در شکر بر عافیت ۱۱۲
- آموزه‌ها و تعالیم سعدی در باب شکر بر عافیت ۱۱۴
۱. تفکر در صنع خداوند و شکر نعمت ۱۱۴
۲. چگونگی شکر هر عضو بدن ۱۱۶
۳. قدردانی روز خوشی در روز سختی ۱۱۶
۴. ناتوانی بنده بر شکرگزاری حق ۱۱۸
۵. یادآوری دوران ناتوانی ۱۲۰
- تحلیل کلی باب عافیت ۱۲۰
- باب نهم: در توبه و راه صواب ۱۲۲
۱. به فکر مرگ باش ۱۲۴
۲. تا جوانی طاعت کن زیرا توانایی داری ۱۲۵
۳. زمان توبه تا قبل از مرگ ۱۲۵

۴. قبل از مرگ به فکر توبه باشید ۱۲۷
۵. مردن در کودکی و بی‌گناه بهتر از مردن با عمر طولانی و باطل ۱۲۸
- تحلیل کلی باب توبه ۱۲۸
- باب دهم: در مناجات و ختم کتاب ۱۲۸
- آموزه‌ها و تعالیم سعدی در باب مناجات و ختم کتاب ۱۲۸
- ناامید نبودن از لطف حق ۱۲۹
- تحلیل باب نه و ده ۱۲۹
- نتیجه‌گیری کلی فصل ۱۳۱
- محتوای بوستان در یک نگاه ۱۳۷
- فصل سوم: ۱۳۸
- بررسی محتوای تعالیم اخلاقی و حکمی در گلستان ۱۳۸
- باب نخست: در سیرت پادشاهان ۱۴۱
- آموزه‌های سعدی در باب سیرت پادشاهان ۱۴۱
۱. خردمندی پادشاه به ظاهر او نیست ۱۴۱
۲. دروغ مصلحتی بهتر از راست فتنه‌انگیز ۱۴۲
۳. رعیت موجب پادشاهی‌اند ۱۴۲
۴. عاقبت گرگ زاده گرگ شود ۱۴۳

- ۱۴۳.....۵.مهابت شاه نباید زیاد باشد
- ۱۴۴.....تحلیل کلی باب در سیرت پادشاهان
- ۱۴۵.....باب دوم: در اخلاق درویشان
- ۱۴۵.....آموزه‌های سعدی در باب اخلاق درویشان
- ۱۴۶.....۱.اطاعت از سخن شیخ و مراد
- ۱۴۷.....۲.پرهیز از زیاد رفتن نزد دیگران
- ۱۴۹.....۳.درویشی مستلزم رضاست
- ۱۴۹.....۴.درویشی و غلبه بر غضب
- ۱۵۰.....۵.دگرگونی حال
- ۱۵۴.....۶.دوری از تجسس در زندگی شخصی
- ۱۵۸.....۷.طلب عفو و چشم نداشتن به عمل خود
- ۱۵۹.....۸.مصیبت بهتر از معصیت است
- ۱۶۰.....۹.نکوهش درویشان متظاهر و ریاکاران
- ۱۶۱.....تحلیل کلی این باب
- ۱۶۲.....باب سوم: در فضیلت قناعت
- ۱۶۳.....آموزه‌های سعدی در باب قناعت
- ۱۶۳.....۱. حد خوراک

- ۱۶۴.....حکمت تهی دست بودن.....۲
- ۱۶۶.....قناعت مانع قرض گرفتن.....۳
- ۱۶۶.....قناعت مانع گدایی و سؤال است.....۴
- ۱۶۸.....قناعت موجب توانگری است.....۵
- ۱۶۸.....تحلیل کلی باب قناعت.....
- ۱۶۹.....باب چهارم: در فوائد خاموشی.....
- ۱۶۹.....آموزه‌های سعدی در باب فوائد خاموشی.....
- ۱۷۰.....۱.پرهیز از پریدن در میان سخن دیگران.....
- ۱۷۰.....۲.پرهیز از سخن تکراری گفتن.....
- ۱۷۱.....۳.جدل و بحث نکردن با ملاحظه و نادانان.....
- ۱۷۱.....۴.رازداری.....
- ۱۷۲.....تحلیل کلی این باب.....
- ۱۷۲.....باب پنجم: در عشق و جوانی.....
- ۱۷۳.....آموزه‌های سعدی در باب عشق و جوانی.....
- ۱۷۳.....۱.تحمل جور و ناز زیبایان آسان است نه زشت رویان.....
- ۱۷۴.....۲.ترجیح معشوق بر خود.....
- ۱۷۴.....۳.زیبایی امری نسبی است.....

- ۱۷۶.....عاشق تنها هنر را می‌بیند
- ۱۷۷.....عاشق و معشوقی مالک و مملوکی را از بین می‌برد
- ۱۷۸.....تحلیل کلی باب عشق و جوانی
- ۱۷۹.....باب ششم: در ضعف و پیری
- ۱۷۹.....آموزه‌های سعدی در باب ضعف و پیری
- ۱۷۹.....۱. احترام به والدین در وقت پیری آنها
- ۱۸۰.....۲. دل‌بستگی به دنیا
- ۱۸۱.....۳. عشق ورزیدن پیران شایسته نیست
- ۱۸۲.....تحلیل کلی این باب
- ۱۸۳.....باب هفتم: در تاثیر تربیت
- ۱۸۳.....آموزه‌های سعدی در باب تاثیر تربیت
- ۱۸۳.....اوصاف شاگرد
- ۱۸۴.....الف: اهمیت بیشتر تربیت شاهزادگان نسبت به افراد عادی
- ۱۸۴.....ب: طبایع مختلف
- ۱۸۴.....ج: عقل
- ۱۸۵.....اوصاف مربی
- ۱۸۶.....الف: اقتدار

۱۸۷.....	ب: تعلیم دادن ولو مخاطب عمل نکند.....
۱۸۸.....	تحلیل کلی این باب
۱۸۹.....	باب هشتم: در آداب صحبت
۱۸۹.....	آموزه‌های سعدی در باب آداب صحبت
۱۸۹.....	۱. اهمیت رازداری
۱۹۰.....	۲. رعایت اعتدال در رفتار
۱۹۱.....	۳. علم و عمل با هم
۱۹۲.....	۴. نیازمندی پادشاه به همنشینی با خردمندان
۱۹۲.....	تحلیل کلی این فصل
۱۹۴.....	نتیجه فصل تحلیل محتوایی گلستان.....
۱۹۵.....	محتوای گلستان در یک نگاه
۱۹۶.....	نتیجه‌گیری نهایی
۱۹۹.....	منابع و مآخذ

فصل اول:

کلیات

مقدمه

اخلاق جزو جدایی ناپذیری از ادبیات است و اینکه ادبیات از ادب گرفته شده و حتی امروزه نیز ادب به معنای اخلاق و رفتار شایسته است شاید گواه همین مطلب باشد. شاعران همواره مسائل اخلاقی را رعایت می‌کرده و دیگران را نیز به سوی رعایت اخلاق پند و اندرز می‌داده‌اند. آثار سعدی به عنوان یک شاهکار ادبی به دلیل جامعیت و شمول موضوعی، تنوع داستانی و سراینده حکیم و جامع الاطراف آن تلفیقی از جلوه‌های مختلفی از ادبیات حماسی، غنایی، تعلیمی و... است. بررسی این ابعاد مختلف، موجب شناخت بیشتر عظمت و شکوه این آثار و سراینده آن می‌شود. گلستان و بوستان که خود گنجینه‌ای جامع و ارزشمند از پاک‌ترین احساسات، عواطف و اندیشه‌های بشری است از زمان وی تا کنون همواره زبان حال بیشتر مردم بوده است و از آن بهره‌ها برده‌اند. سعدی را می‌توان بزرگ‌ترین معلم اخلاق دانست که تعالیم جامع و فراگیری بیان کرده که از سرچشمه‌های اسلامی و ایرانی جوشیده است. مخاطب او نوع انسان است و اندرزها و پندهای او مختص به همه انسان‌هاست. آثار سعدی سرشار از پاک‌ترین و انسان‌دوستانه‌ترین اندیشه‌های بشری است. مسافرت سی و پنج ساله او که ابتدا برای اتمام تحصیلات بود و آشنایی او با فرهنگ‌های اقوام مختلف باعث شد آثار او نه تنها مناسب فکر و احساس ایرانی، بلکه زبان حال هر قومی باشد. پندهای او فراتر از زمان و مکان خاص و محدود است از همین روی ضروری است توجه جدی به مضامین و تعالیم حکمی و اخلاقی این شاعر بزرگ شود و آثار او به‌خصوص گلستان و بوستان از منظر ادبیات تعلیمی مورد واکاوی قرار گیرد.

سوالات تحقیق

در این تحقیق سعی شده به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

۱. ادبیات تعلیمی در شعر سعدی چه جایگاهی دارد؟

۲. این نوع ادبیات چگونه در ساختار شعر او انعکاس یافته است؟

۳. از نظر محتوایی مهمترین مضامین تعلیمی شعر او چیست؟

فرضیه‌ها

۱. از مهمترین رکن‌های شعر سعدی تعلیم حکمی و اخلاقی آن است و این نوع ادبیات در شعر او جایگاه والایی دارد و در برخی آثار او مانند گلستان و بوستان فراتر از جنبه‌های غنایی است.

۲. سعدی به صورت حکایت و تمثیل و در پایان یا آغاز آن‌ها تعلیم حکمی خود را بیان کرده و گاه به صورت موعظه‌وار پند و اندرز داده است.

۳. مضامین اخلاقی او بسیار گسترده است و سعدی مانند حکیمان، با احاطه‌ای که بر علوم و حکمت زمانه داشته و با توجه به سیر و سفر خود مطالب حکمی و اخلاقی فراوانی مطرح کرده است.

پیش از این بررسی بهتر است مطالبی در مورد ادبیات و نقش ادبیات تعلیمی در شعر و جایگاه سعدی در ادبیات تعلیمی بیان گردد.

روش تحقیق

این تحقیق به صورت توصیفی و تحلیل محتوا انجام گرفته است.

ادبیات چیست؟

ادبیات یکی از گونه‌های هنر است و کلمات مصالح و موادی هستند که شاعر و نویسنده با بهره‌گیری از عواطف و تخیلات خویش آن‌ها را به کار می‌گیرد و اثری ادبی و هنری پدید می‌آورد.